

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Одеський державний університет внутрішніх справ

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД
ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ**

Колективна монографія

За загальною редакцією
А. В. Денисової

Видавництво
«Юридика»
2025

УДК 342.7:351.86"364"(477)

П68

Рецензенти:

Журавльов Дмитро Володимирович, заступник керівника Департаменту з питань громадянства, помилування, державних нагород — керівник управління з питань помилування Офісу Президента України, доктор юридичних наук, професор;

Катеринчук Іван Петрович, професор кафедри вогневої підготовки ОДУВС, доктор юридичних наук, професор;

Гаран Ольга Володимирівна, професор кафедри адміністративного права та господарського права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доктор юридичних наук, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 12 від 30 вересня 2025 року)*

Правове регулювання дотримання прав і свобод людини та громадянина в умовах адміністративно-правового режиму воєнного стану : колективна монографія / Є. Львова, О. Жильцов, О. Пасько та ін. ; за заг. ред. А. В. Денисової. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 840 с.

ISBN 978-617-8574-56-7

Колективна монографія присвячена комплексному аналізу правового регулювання дотримання прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. У виданні осмислено трансформацію механізмів їх забезпечення з урахуванням викликів збройної агресії. Досліджено реалізацію державної політики у гуманітарній, безпековій, правоохоронній, судовій і соціальній сферах, проблеми захисту прав дітей, цивільного населення, військовополонених, а також питання інформаційної безпеки та OSINT. Монографія адресована науковцям, юристам і практикам.

УДК 342.7:351.86"364"(477)

ISBN 978-617-8574-56-7

© Авторський колектив, 2025
© ОДУВС, 2025

Зміст

Розділ 1. Правове забезпечення державної політики в гуманітарній сфері (Львова Є.)	5
Розділ 2. Адміністративно-правове регулювання свободи пересування та вільного обрання місця проживання за умов воєнного стану в Україні (Жильцов О.)	30
Розділ 3. Психічне здоров'я як фактор національної безпеки в Україні (Пасько О., Прудка Л.)	71
Розділ 4. Роль Національної поліції України у створенні єдиного безпекового простору держави (Матвеева Л.)	110
Розділ 5. Діяльність поліції щодо забезпечення прав і свобод людини на деокупованих територіях (Берендеева А.)	136
Розділ 6. Вплив Інтернету на права дітей протягом збройного конфлікту — зарубіжний досвід (Пядишев В., Форос Г.)	177
Розділ 7. Сучасні тенденції судового захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану (Шерстюк Г.)	217
Розділ 8. Правова, соціально-психологічна та медична допомога потерпілим від дій країни-агресорки особам з тимчасово окупованих територій (Вайда Т.)	259
Розділ 9. Роль дозвільної системи в забезпеченні прав і свобод людини в умовах воєнного стану (Пишна А., Ульянов О.)	313
Розділ 10. Адміністративна відповідальність за порушення прав і свобод під час воєнного стану (Сірко В.)	355
Розділ 11. Кримінально-правові аспекти дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану (Колб О., Конопельський В.)	392

Розділ 12. Часові обмеження суб'єктивного права інтелектуальної власності: загальні та екзистенціальні умови (Маковій В.)	452
Розділ 13. Сутність організації та документування організованої злочинної діяльності підрозділами стратегічних розслідувань (Щурат Т.)	491
Розділ 14. Дотримання прав і свобод громадян під час здійснення оперативно-розшукової діяльності (Давиденко В.)	532
Розділ 15. Забезпечення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій при виявленні та розкритті організованої злочинної діяльності в умовах воєнного стану (Поляков Є.)	576
Розділ 16. Аналіз та запобігання кримінальним правопорушенням в умовах загострення криміногенної обстановки (Бабенко А.)	622
Розділ 17. Дотримання прав та свобод людини державним бюро розслідувань під час військового стану (Козленко О.)	679
Розділ 18. Основні напрямки і завдання державної політики у сфері протимінної діяльності в умовах воєнного стану та під час відновлення України (Аносенков А., Коломієць Ю., Мукоїда Р., Проскурня Є.)	725
Розділ 19. OSINT та інформаційна безпека в умовах воєнного стану (Свиридюк Н., Афонін Д.)	766
Розділ 20. Використання OSINT у встановленні фактів воєнних злочинів та особи воєнних злочинців (Сіфоров О., Калугін В.)	811

Розділ 7

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ганна ШЕРСТЮК

Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
ORCID: 0000-0001-9562-3531

Вступ

У сучасних умовах надзвичайних ситуацій, зокрема під час збройних конфліктів, проблема забезпечення прав і свобод людини постає як одне з найбільш актуальних питань правової науки та практики. Збройна агресія російської федерації проти України, яка розпочалася у 2014 році й набула повномасштабного характеру 24 лютого 2022 року, спричинила радикальні зміни в усіх сферах суспільного життя, поставивши перед національною правовою системою безпрецедентні виклики. Одним із ключових аспектів таких трансформацій стало функціонування системи судового захисту в умовах воєнного стану, як правового режиму, що суттєво впливає на обсяг та способи реалізації основоположних прав і свобод громадян.

Воєнний стан, як винятковий правовий режим, запроваджений відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»¹, передбачає обмеження деяких прав людини з метою забезпечення безпеки держави, громадського порядку та захисту суверенітету. Водночас міжнародне право, зокрема норми Міжнародного пакту про громадянські і політичні права² та Європейської

¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

конвенції з прав людини³, встановлюють чіткі критерії правомірності таких обмежень, внаслідок чого виникають різні проблеми для судової влади, зокрема щодо забезпечення захисту національних інтересів, не порушуючи основних принципів верховенства права, пропорційності, необхідності, недискримінації та ефективного судового захисту.

Особливого значення в сучасних умовах набуває здатність судової системи адаптуватися до надзвичайних викликів, зокрема через забезпечення доступу до правосуддя в умовах небезпеки, гарантування захисту прав соціально вразливих груп, зокрема внутрішньо переміщених осіб, осіб, які втратили житло, військовослужбовців, осіб з інвалідністю тощо. При цьому суди дедалі активніше застосовують практику Європейського суду з прав людини, формуючи нову національну доктрину правозастосування, орієнтовану насамперед на інтереси людини.

Наукова новизна цього дослідження полягає у системному аналізі змін, які відбулися в сфері судового захисту прав людини в Україні після початку повномасштабної війни, зокрема щодо впровадження електронного правосуддя; формування практики визнання фактів знищення майна; розвитку доктрини адаптивного правосуддя; посилення судового контролю за діями органів публічної влади в умовах надзвичайного стану.

Об'єктом нашого дослідження є система судового захисту прав і свобод людини в Україні, а предметом — її функціонування в умовах дії правового режиму воєнного стану з урахуванням національного та міжнародного нормативно-правового регулювання, судової практики та наукових підходів. Тобто ми всебічно розглянемо сучасні тенденції судового захисту прав людини в умовах воєнного стану, надамо визначення основних викликів, що постають перед судовою системою, та зробимо

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

обґрунтування перспектив удосконалення правозастосовної практики з урахуванням стандартів міжнародного гуманітарного та прав людини.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до статті 3 Конституції України⁴, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Такий підхід тісно пов'язаний з тим, що держава зобов'язана не лише декларувати, але й реально забезпечувати захист прав людини, її основоположних свобод і законних інтересів. Це означає, що будь-які дії та рішення органів публічної влади повинні бути спрямовані на забезпечення правомірного і справедливого балансу між інтересами суспільства та особи. В межах забезпечення верховенства права як раз судочинство виступає ключовим механізмом реалізації зазначених положень, адже суди, здійснюючи правосуддя, не лише тлумачать і застосовують норми права, а й формують стандарти правового захисту, що відображають загальні засади демократичного суспільства, такі як повага до людської гідності, пропорційність обмежень та ефективність правових механізмів.

Гарантованість основоположних прав і свобод передбачає не просто їх юридичне закріплення в нормативних актах, а передусім реальну можливість їх реалізації на практиці. Це означає готовність органів державної влади оперативно і справедливо реагувати на факти порушення прав, свобод та інтересів, у тому числі в умовах надзвичайних правових режимів, таких як воєнний стан або надзвичайна ситуація. Забезпечення прав людини повинно здійснюватися на засадах справедливості, яка є не лише моральною категорією, але й фундаментальною правовою засадою.

⁴ Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

У сучасній правовій доктрині справедливість визначається як поєднання юридичної рівності, пропорційності обмежень, доступу до суду та неупередженості правосуддя. Саме тому реалізація прав людини вимагає від держави дотримання не лише формальних процедур, а й змістовних гарантій, які відповідають принципам верховенства права, закріпленим як в українському законодавстві, так і в міжнародних актах, зокрема у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁵.

Як справедливо зауважують українські правознавці⁶, сучасні концепції справедливості виступають важливим джерелом ідей у сфері визнання та захисту прав людини, реалізації принципу верховенства права, а також вирішення суспільних конфліктів через спеціальні правові процедури, що передбачені законом. Справедливість у цьому контексті розглядається не лише як цінність, що має філософське чи етичне підґрунтя, але і як практичний критерій оцінки діяльності органів публічної влади, зокрема судової гілки. Така функція покладається насамперед на судову владу як незалежного арбітра, уповноваженого розглядати й вирішувати юридично значущі спори. Суд забезпечує не лише юридичну легітимність, але й моральну обґрунтованість прийнятих рішень, що особливо важливо у випадках публічно значущих конфліктів або суспільної напруги. Окрім того, суди відіграють важливу роль у вирішенні конфліктів, пов'язаних із розподілом матеріальних та інших соціальних благ, забезпечуючи рівний доступ до правосуддя для всіх учасників правовідносин як фізичних, так і юридичних осіб. У цьому сенсі справедливість проявляється як у змісті судового рішення, так і в процедурі його ухвалення.

⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

⁶ Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. Київ, 2011. 303 с. URL: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/bihun-2011-philosophy-of-justice-1-ed->

У стратегічному вимірі розвитку судової гілки влади справедливність тлумачиться у тісному взаємозв'язку з принципом рівності як вимога рівного, неупередженого, вільного від привілеїв ставлення до всіх учасників, незалежно від їхнього правового статусу, майнового стану чи соціального походження. Згідно з концепцією, викладеною у стратегічних документах розвитку правосуддя, справедливність і рівність визнаються ключовими цінностями не лише в зовнішній діяльності судової влади, наприклад у розгляді справ, а й у внутрішньому адмініструванні, включаючи розподіл фінансових ресурсів, просування по службі, добір суддівських кадрів, а також управління людськими ресурсами загалом. Таким чином, справедливність у судовій системі постає як багаторівнева категорія, що включає не лише результат судового розгляду, але й організаційні, процедурні та адміністративні механізми забезпечення рівноправного доступу до правосуддя для всіх учасників.

Воєнний стан як правовий режим надзвичайного характеру, що запроваджений відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»⁷ від 12.05.2015 № 389-VIII, є інструментом захисту суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки держави в умовах збройної агресії або реальної загрози її виникнення. Цей режим, маючи тимчасовий і винятковий характер, передбачає можливість централізованого управління державними ресурсами, запровадження спеціальних правил поведінки, а також введення обмежень щодо реалізації низки прав і свобод громадян, що обґрунтовується потребою захисту життєво важливих інтересів суспільства та держави.

Законодавче регулювання воєнного стану ґрунтується на засадах конституціоналізму та забезпечення прав людини. Так, стаття 64 Конституції України передбачає, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть обмежуватися окремі права

⁷ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

і свободи, за винятком тих, що є невід’ємними й не підлягають жодному обмеженню, зокрема право на життя, свободу від катувань, жорстокого або принизливого поводження, право на гідне ставлення, свободу совісті, захист від дискримінації⁸. Отже, навіть в умовах особливого правового режиму, держава зобов’язана забезпечити дотримання базових стандартів захисту прав особи, що підтверджується як національним правом, так і міжнародними зобов’язаннями України. Загальні засади правомірності обмеження прав людини в умовах надзвичайних ситуацій також визначаються міжнародно-правовими актами, зокрема, стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року містить імператив, відповідно до якого будь-яке відступлення від зобов’язань держави повинне бути тимчасовим, пропорційним, публічно обґрунтованим та таким, що не суперечить сутності прав⁹. У цьому контексті обмеження, які запроваджуються під час воєнного стану, повинні оцінюватися з точки зору відповідності принципам правої визначеності, легітимної мети, необхідності в демократичному суспільстві та недискримінаційного підходу.

Науковці наголошують, що запровадження воєнного стану не може слугувати підставою для свавільного обмеження прав людини. Так, В.М. Репецький підкреслює, що основною функцією правового режиму воєнного стану має залишатися збереження конституційного ладу, правопорядку та гарантованих прав, а не їх скасування¹⁰. Аналогічну позицію підтримує і І.В. Копиленко, який зазначає, що юридичні механізми під час дії воєнного стану повинні зберігати баланс між ефективністю заходів безпеки

⁸ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁹ International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

¹⁰ Репецький В.М. Воєнний стан в Україні: правовий режим і виклики часу. *Вісник НАПрН України*. 2022. № 4. С. 70–78.

та недопущенням зловживань з боку влади¹¹. Таким чином, сучасне правове розуміння воєнного стану вимагає не лише формального дотримання нормативних положень, але й забезпечення їх практичної реалізації через систему правових гарантій, серед яких провідна роль належить судовому контролю за обґрунтованістю та пропорційністю обмежень прав і свобод людини. У цьому сенсі важливою є активна роль судів у забезпеченні балансу між безпекою держави та правами особи, що є ключовим принципом демократичного правового порядку.

Вимушені обмеження зумовляють нагальну потребу у переосмисленні ролі судової влади як ключової гарантії правової захищеності особи. Запровадження воєнного стану трансформує не лише правову систему загалом, але й безпосередньо впливає на функціонування органів судової влади, які в цих умовах перестають виконувати виключно арбітражну функцію. Натомість вони дедалі більше набувають ознак так званого «інституційного щита», тобто механізму стримування можливих порушень з боку державної влади, що забезпечує збереження верховенства права навіть у період загальнонаціональної кризи. Судові органи стають так званою останньою лінією захисту конституційного правопорядку, забезпечуючи стабільність правового статусу особи в умовах, коли традиційні соціальні та адміністративні інститути зазнають серйозного навантаження або навіть руйнування.

Справедливість, правова визначеність, пропорційність і ефективність є тими принципами, що на думку сучасних науковців, мають визначати судову діяльність у період надзвичайних ситуацій. Як слушно зазначає О.П. Кришун, в умовах воєнного конфлікту правосуддя має адаптуватися до нових викликів, зокрема шляхом зміщення акцентів на гуманістичну складову у вирішенні публічно-правових і цивільно-правових спорів, що стосуються втрати житла,

¹¹ Копиленко І.В. Надзвичайні правові режими: проблеми правового регулювання. *Право України*. 2022. № 1. С. 87–94.

переміщення населення, припинення трудових відносин та соціального забезпечення¹². У сфері правозастосування це передбачає переосмислення підходів до судового захисту та потребу в гнучкості при розгляді спорів, спричинених наслідками воєнних дій. Такий підхід сприятиме не лише оперативному реагуванню судової системи на виклики воєнного часу, а й забезпеченню належного балансу між законністю та принципами гуманності.

Однією з ключових тенденцій є розширення категорії так званих «справ соціальної вразливості», що охоплює не лише традиційні соціальні спори, а й справи, пов'язані з внутрішнім переміщенням осіб, втратою житла, припиненням трудових відносин, доступом до соціального забезпечення, а також адміністративними оскарженнями дій органів влади, які приймаються в умовах надзвичайної ситуації. На наш погляд, суди при розгляді таких справ мають виходити з принципу пріоритетності захисту слабкої сторони праввідносин, що відповідає загальноновизнаним стандартам Європейського суду з прав людини, зокрема принципу “vulnerable group doctrine”, відповідно до якого особи, що перебувають у стані підвищеної вразливості, мають право на посилені гарантії правового захисту¹³. Такий підхід є необхідним для забезпечення не лише формальної рівності, а й фактичної здатності особи реалізовувати свої права та інтереси в умовах надзвичайних обставин, спричинених воєнним станом.

Як справедливо зазначає І.Б. Усенко, в умовах воєнного стану особа фактично позбавлена звичного рівня захисту, внаслідок чого зростає ризик правового нігілізму з боку органів державної влади. Відтак, сучасне правосуддя має виходити з презумпції особливої вразливості громадянина перед державою, яка реалізує

¹² Кришун О.П. Судовий захист прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану. *Право України*. 2023. № 5. С. 110–117.

¹³ MOWBRAY, A. *Cases and Materials on the European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2012. 848 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=QaJH0_cFLbUC&lpg=PP1&hl=ru&pg=PR7#v=onepage&q&f=false

владні повноваження в умовах обмеження прав і свобод, а тому тягар доказування правомірності таких обмежень повинен лежати не на особі, яка їх оскаржує, а саме на державі¹⁴. У практичному вимірі це виражається у посиленні ролі адміністративної юстиції, розвитку дистанційного доступу до суду через платформу «Електронний суд», застосуванні новітніх стандартів доказування в умовах нестачі документальних підтверджень.

Зазначена позиція отримала підтвердження у практиці Верховного Суду, який, попри складні обставини воєнного стану, послідовно дотримується принципів правової визначеності, пропорційності та ефективного судового контролю за діями органів публічної влади. Так, у постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від від 25.04.2025 року у справі № 160/19279/22 суд прямо вказав, що державні органи, які впроваджують обмеження, пов'язані з правами внутрішньо переміщених осіб, зокрема щодо свободи пересування, доступу до реєстрації місця проживання або адміністративних послуг, зобов'язані довести не лише законність своїх рішень, а й відповідність принципу пропорційності кожного окремого заходу¹⁵. Тобто, судова практика формує чіткий імператив, відповідно до якого держава зобов'язана не лише формально дотримуватись встановленої процедури, але й забезпечувати реальну обґрунтованість своїх дій з урахуванням конкретного соціального та гуманітарного контексту.

Такий підхід відповідає положенням статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка гарантує кожному ефективний засіб правового захисту у разі порушення його прав і свобод. Більше того, в рішенні ЄСПЛ у справі *Kudła v. Poland* (2000), Суд підкреслив, що саме ефективність механізму захисту, а не його номінальна наявність, є ключовою

¹⁴ Усенко І.Б. Судова система України у період воєнного стану: виклики та шляхи адаптації. Юридична наука. 2023. № 2. С. 84–89.

¹⁵ Постанова Верховного Суду від 25.04.2025 року у справі № 160/19279/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126885165>

умовою відповідності національної системи правосуддя стандартам Конвенції¹⁶.

У цьому контексті суди України дедалі більше орієнтуються на концепцію «правосуддя, орієнтованого на людину», що передбачає активну роль суду не лише як інтерпретатора закону, а й як гарантованого захисника фундаментальних прав. З огляду на нові реалії, що виникли внаслідок повномасштабного збройного конфлікту, така парадигма правосуддя вимагає неформального, емпатійного та соціально-чутливого підходу, що передбачає ретельне зважування інтересів особи і держави, особливо в умовах тимчасового обмеження доступу до ресурсів, документів, юридичних послуг чи засобів пересування.

Таким чином, можемо спостерігати за тим, що в умовах воєнного стану в Україні формується оновлена модель судового захисту, оскільки він перестає бути лише формальним інструментом правозастосування й трансформується у дієвий механізм забезпечення балансу між публічною безпекою та приватною автономією особи. Такий підхід відображає прагнення судової системи до гнучкості, чутливості до обставин та посилення ролі гуманістичних принципів у правосудді. На нашу думку, така модель включає як адаптацію процедур судового розгляду до реалій збройного конфлікту, так і переосмислення підходів до оцінки правових ситуацій, що виникають внаслідок масового переміщення населення, втрати майна, порушення трудових і соціальних прав. Застосування принципів справедливості, пропорційності, правової визначеності та ефективності в судових рішеннях дозволяє не лише відновити порушені права, а й зміцнити довіру до судової системи, сприяти правовій стабільності, а також утвердженню європейської правової ідентичності України як держави, що діє відповідно до стандартів прав людини навіть у надзвичайних обставинах.

¹⁶ Kudła v. Poland, Application no. 30210/96, Judgment of 26 October 2000. HUDOC database URL: <https://hudoc.echr.coe.int>

Крім того, в умовах воєнного стану зростає значення міжнародно-правових стандартів, зокрема положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, які визнають допустимість обмеження прав лише за умов суворого дотримання принципів законності, необхідності та недискримінації¹⁷. Вони не лише визнають допустимість певних обмежень прав людини в умовах надзвичайного чи воєнного стану, але й встановлюють чіткі критерії для їх правомірності. Зокрема, стаття 4 Пакту передбачає, що держава може відступити від зобов'язань за цим міжнародним договором «у межах суворої необхідності, зумовленої ситуацією», і лише «за умови, що такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням держави за міжнародним правом та не тягнуть дискримінації»¹⁸. Аналогічний зміст закріплено й у статті 15 Європейської конвенції з прав людини, яка допускає відступ від зобов'язань «лише в межах, суворо необхідних за обставин» та забороняє будь-яке обмеження прав, які є абсолютними, зокрема права на життя, свободу від катувань, рабства та засудження без закону¹⁹.

Судова практика Європейського суду з прав людини вказує на те, що держави не мають необмеженої дискреції щодо обмеження прав навіть у період кризи. Так, у рішенні у справі *Lawless v. Ireland* (1961), суд уперше визнав допустимість відступу від зобов'язань за статтею 15, однак підкреслив необхідність доказової бази та демократичної легітимації відповідних заходів²⁰. У справі

¹⁷ United Nations. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

¹⁸ International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by UN General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

¹⁹ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14. Rome, 4.XI.1950. URL: <https://www.echr.coe.int>

²⁰ *Lawless v. Ireland*, Judgment of 1 July 1961, Series A no. 3. HUDOC. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES012514>

A. and Others v. the United Kingdom (2009), ЄСПЛ прямо наголосив, що навіть за умов терористичної загрози обмеження прав мають бути пропорційними і не повинні ґрунтуватися на загальних припущеннях²¹.

У національному вимірі це означає, що будь-яке обмеження прав і свобод під час дії правового режиму воєнного стану має бути не лише передбачене законом, а й обґрунтоване як абсолютно необхідне та належним чином перевірене на відповідність принципам законності, необхідності у демократичному суспільстві, пропорційності та недискримінації. Саме суди, зокрема адміністративної та конституційної юрисдикції, виконують функцію контролю за дотриманням цих принципів при реалізації державної політики в умовах війни. Таким чином, ми бачимо, що у сучасних умовах захист прав і свобод особи неможливий без врахування міжнародних стандартів, які створюють фундамент для побудови стійкої правової системи, що не втрачає гуманістичних орієнтирів навіть у періоди системної загрози. Це знаходить відображення й у судовій практиці України, де органи судової влади все частіше посилаються на рішення Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із наслідками воєнних дій.

Отже, сучасні тенденції судового захисту прав людини в умовах воєнного стану охоплюють не лише глибокі нормативні трансформації, а й якісно нову правозастосовчу практику, що концентрується навколо трьох взаємопов'язаних векторів, зокрема гуманізації, цифровізації та міжнародної інтеграції правосуддя. Так, гуманізація проявляється у розширенні категорії «справ соціальної вразливості» та зміщенні тягаря доказування правомірності обмежень на державу. Суди дедалі частіше застосовують доктрину «презумпції вразливості» (vulnerable group doctrine) ЄСПЛ, забезпечуючи підвищений рівень захисту внутрішньо переміщених

²¹ A. and Others v. the United Kingdom, Judgment of 19 February 2009, Application no. 3455/05 . HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22site%22:%5B%22002-1647%22%5D%7D>

осіб, військовослужбовців і постраждалих від збройного конфлікту²²; ²³. Цифровізація охоплює впровадження платформ Електронний суд та відеоконференцій, а також законодавчі зміни, ініційовані Законом України від 29.06.2023 № 3200-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами», що забезпечують безпечний дистанційний доступ до правосуддя у критичних умовах²⁴.

Науковці та правозахисники все частіше наголошують на критичній важливості дотримання міжнародного стандарту суворой необхідності при запровадженні обмежень прав людини, зокрема в умовах надзвичайного або воєнного стану. Цей стандарт вимагає, щоб будь-які обмеження були не лише юридично обрнтованими, але й об'єктивно необхідними в конкретних умовах кризи.

Професор О.В. Петришин підкреслює, що навіть за умов воєнного чи надзвичайного стану державні органи не мають права зловживати своєю дискрецією. Будь-яке рішення щодо обмеження прав людини має базуватися на доведених фактах, мати легітимну мету, зокрема захист національної безпеки, громадського порядку чи демократії, і врешті рещт відповідати критеріям пропорційності та об'єктивності.

Ці положення знаходять підтвердження в практиці Європейського суду з прав людини, зокрема, у справі *Brannigan and McBride*

²² Кришун О.П. Судовий захист прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану. *Право України*. 2023. № 5. С. 110–117.

²³ Усенко І.Б. Судова система України у період воєнного стану: виклики та шляхи адаптації. *Юридична наука*. 2023. № 2. С. 84–89.

²⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами: Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text>

v. the United Kingdom²⁵ суд наголосив, що обмеження мають застосовуватись лише за наявності ефективного контролю та не можуть бути свавільними або превентивними, відзначивши при цьому важливість нагляду з боку судових органів для гарантування правомірності та справедливості дій держави.

Україна, як держава-учасниця Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, має зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів навіть у період збройного конфлікту. Це передбачає забезпечення того, щоб усі дії держави не суперечили фундаментальним принципам міжнародного права, а саме законності, недискримінації, пропорційності та справедливості тощо.

Особливе місце в цьому контексті займає принцип “non-derogable rights”, тобто необмеження прав навіть за надзвичайних обставин. До них належать, зокрема, право на життя, свободу від катувань, рабства, дискримінації за ознаками раси чи статі тощо. Цей принцип слугує запобіжником для запобігання надмірному або безконтрольному втручанню держави у свободу особи.

Відповідно до статті 15 Конвенції, держави мають право відступити від окремих зобов'язань, передбачених вказаним документом, у випадках війни або надзвичайного стану, який загрожує життю нації. Втім, таке відступлення має бути обмежене лише тими заходами, які є «суворо необхідними» у відповідних обставинах і означає, що обмеження мають бути тимчасовими, пропорційними, цілеспрямованими і постійно перебувати під наглядом судової влади.

У справі *Lawless v. Ireland* (1961) ЄСПЛ уперше визнав можливість правомірного відступу від зобов'язань за статтею 15, за умови, що ситуація є надзвичайною, реальною і невідвратною. Суд наголосив, що запроваджені обмеження мають бути мінімально необхідними та чітко виправданими. Цей підхід згодом було підтверджено

²⁵ *Brannigan and McBride v. the United Kingdom*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57819%22%5D%7D>

у справі *A. and Others v. the United Kingdom* (2009), де суд вказав, що навіть в умовах терористичної загрози держава повинна діяти в межах правового порядку та поважати фундаментальні права людини.

Отже, міжнародне право вимагає від держав не лише обережності, але й високого рівня юридичної об'рунтованості та підзвітності під час реалізації заходів, що обмежують права людини. Це є важливою запорукою збереження демократичного ладу навіть у періоди найбільших викликів, таких як війна чи надзвичайні ситуації.

Відповідно до позиції сучасних дослідників, зокрема Т. Дуткевича, механізм відступу від положень ЄКПЛ є не способом «скасування» прав, а навпаки інструментом, що дисциплінує державу в надзвичайних умовах, зобов'язуючи її дотримуватись процедурної прозорості та наглядовості²⁶. Це зумовлює потребу у суворому судовому контролі за кожним випадком застосування надзвичайних обмежень та чіткому обґрунтуванні їх пропорційності. Таким чином, навіть за умов воєнного стану держави не можуть діяти в умовах «правового вакууму», оскільки вони залишаються зобов'язаними забезпечувати основні елементи верховенства права, що передбачає обов'язок доводити необхідність, легітимність і недискримінаційність кожного відступу від зобов'язань за Конвенцією.²⁷

У цьому контексті важливо зазначити, що правова доктрина та судова практика України одностайно дотримуються позиції, згідно з якою будь-яке обмеження прав і свобод людини у період дії воєнного стану має відповідати чітко визначеним принципам: необхідності, пропорційності, легітимної мети та тимчасовості.

²⁶ Дуткевич Т. Механізм відступу від зобов'язань держави в умовах надзвичайного або воєнного стану: європейський стандарт. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2. С. 91–96.

²⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Ці принципи є невід'ємною складовою верховенства права й виступають запобіжниками надмірного або свавільного втручання з боку держави в особисту сферу громадян.

У науковій літературі справедливо наголошується, що держава несе позитивний обов'язок доводити обґрунтованість своїх дій, демонструючи, що обрані заходи є не лише доцільними, а й необхідними у демократичному суспільстві для досягнення належного рівня публічної безпеки. Такий підхід передбачає ретельну перевірку судом відповідності втручання в права особи конкретним умовам, викликаним надзвичайною ситуацією, з урахуванням як національних, так і міжнародних стандартів прав людини. Відповідно, кожне рішення органів влади, що передбачає обмеження прав, повинно проходити юридичну верифікацію на предмет того, чи є воно дійсно найменш обтяжливим способом досягнення мети, чи існують альтернативні варіанти дій, та наскільки воно обґрунтоване в конкретних умовах часу і простору. Такий механізм правового аналізу слугує не лише запорукою законності, а й важливою умовою збереження довіри громадян до державних інституцій в умовах воєнного конфлікту. Як зазначає І.О. Бикова, принцип пропорційності вимагає перевірки, чи досягнута мета державного втручання не могла бути реалізована менш обтяжливими для особи засобами²⁸.

Крім того, А.В. Литвиненко звертає увагу на те, що суди, аналізуючи правомірність обмежень, мають застосовувати метод «трирівневого тестування»: а) наявність правової підстави; б) переслідування легітимної мети; в) відповідність заходів принципу пропорційності²⁹. Такий підхід відповідає не лише внутрішньому праву, а й практиці Європейського суду з прав людини, зокрема

²⁸ Бикова І.О. Обмеження прав людини у зв'язку із введенням воєнного стану: правові межі та гарантії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 86–89.

²⁹ Литвиненко А.В. Пропорційність як принцип конституційного правосуддя: теорія і практика. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 3. С. 110–118.

в справах *Brannigan and McBride v. the United Kingdom* та *A. and Others v. the United Kingdom*, де Суд наголосив, що будь-які обмеження прав під час надзвичайного стану мають бути необхідними у демократичному суспільстві, а не просто доцільними.

Таким чином, навіть в умовах дії правового режиму воєнного стану держава не звільняється від обов'язку забезпечення фундаментальних прав людини, а навпаки повинна посилено демонструвати свою прихильність до їхнього дотримання, оскільки конституційний лад в державі не скасовується, а лише трансформується з урахуванням безпекових викликів. Обмеження окремих прав можливе лише в межах, визначених законом, з дотриманням принципів необхідності, пропорційності та недискримінаційності.

Судова практика України в останні роки демонструє сталу тенденцію до дотримання міжнародно-правових стандартів, зокрема положень статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статті 15 Європейської конвенції з прав людини, які передбачають можливість відступу від зобов'язань держави лише за суворо визначених умов, а саме при загрозі нації за умови офіційного повідомлення без порушення недоторканих прав.

Це свідчить про формування в Україні сучасної моделі судового контролю, що ґрунтується на принципах верховенства права, правової визначеності, пропорційності та дотримання балансу між публічними інтересами й правами особи. Такий підхід сприяє не лише ефективному функціонуванню судової системи в умовах війни, а й підвищенню легітимності державної влади на міжнародній арені, підтверджуючи курс України на інтеграцію в європейський правовий простір.

Якщо говорити про захист прав під час внутрішньо переміщення та втрати майна, то слід зауважити на тому, що після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року особливої актуальності набули питання захисту житлових та майнових прав громадян, які постраждали

внаслідок воєнних дій. Масове знищення об'єктів нерухомості, втрата власності, внутрішнє переміщення населення та гуманітарна катастрофа призвели до значного навантаження на національну судову систему, яка вимушено адаптувалася до нових викликів і почала активно застосовувати гнучкі правові механізми у сфері захисту майнових прав.

Отже, серед ключових напрямів діяльності судів в умовах збройного конфлікту варто виокремити судовий захист майнових прав громадян, зокрема тих, що втратили житло або інше нерухоме майно внаслідок бойових дій, окупації або ракетних ударів. Одним з основних інструментів реалізації цього захисту є розгляд справ про встановлення юридичних фактів знищення або пошкодження нерухомого майна, що у багатьох випадках є необхідною передумовою для подальшого отримання компенсації, оформлення правовстановлюючих документів, а також подання відомостей до Державного реєстру пошкодженого та знищеного майна, створеного для систематизації відповідної інформації.

Зазначений підхід набуває особливої актуальності в ситуаціях, коли громадяни не мали змоги отримати офіційні документи, зокрема акти обстеження або довідки місцевих органів влади, через тимчасову окупацію територій, знищення архівів органів місцевого самоврядування, відсутність доступу до самого майна чи фізичну небезпеку перебування у зоні бойових дій. У таких випадках саме суд виступає гарантом реалізації прав особи, забезпечуючи доступ до справедливості в умовах, коли інші державні механізми захисту тимчасово недієві або недоступні.

Крім того, практика встановлення юридичних фактів через суд створює важливу доказову базу для подальших міжнародних позовів проти держави-агресора, а також закладає правові передумови для репараційного механізму в межах міжнародного права.

Юридичним механізмом реалізації зазначеного підходу є провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, яке здійснюється на підставі глави 6 розділу IV Цивільного

процесуального кодексу України. Згідно зі ст. 315 ЦПК України, суд розглядає такі справи у порядку окремого провадження, якщо неможливо отримати відповідні документи в інший спосіб³⁰.

У сучасних умовах збройного конфлікту особливої актуальності набуває судовий механізм захисту майнових прав осіб, які втратили житло або інше нерухоме майно внаслідок воєнних дій. Одним із ключових напрямів діяльності судової влади в цьому контексті є розгляд заяв про встановлення юридичних фактів знищення або пошкодження нерухомого майна, що виступає необхідною процесуальною передумовою для подальшого звернення до механізмів компенсації, отримання статусу внутрішньо переміщеної особи, а також для внесення відповідних даних до Державного реєстру пошкодженого та знищеного майна. Заявники в таких справах, як правило, не мають можливості надати офіційні документи, зокрема акти обстеження майна або висновки комісій, що обумовлено тимчасовою окупацією територій, знищенням архівів або фізичною небезпекою доступу до об'єкта. У зв'язку з цим суди дедалі частіше застосовують альтернативні способи доведення, зокрема через фотознімки, показання свідків, повідомлення від ДСНС або матеріали місцевих комісій.

Так, у справі № 758/14126/23³¹ суд задовольнив заяву про встановлення факту знищення житлового будинку внаслідок обстрілу, визнавши достатніми для цього фотодокази, свідчення очевидців, довідку ДСНС та інші матеріали, хоча офіційного акту обстеження на момент розгляду справи не існувало, посилаючись при цьому на правові позиції, викладені у п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 12 квітня 1995 року, вказав на можливість встановлення юридичних фактів на підставі сукупності

³⁰ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

³¹ Рішення Подільського районного суду міста Києва від 21.05.2024 у справі 758/14126/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122125791>

обставин, підтверджених наданими заявником доказами добровільного характеру³².

У рішенні Верховного Суду від 22 липня 2020 р. у справі № 757/40388/17-ц³³ було наголошено, що наявність конкретного суб'єктивного права є достатньою підставою для його судового захисту, навіть якщо обставини, що стали підставою для втрати майна, є наслідком збройної агресії держави. Такий підхід судів є проявом гнучкості та адаптивності до умов надзвичайної правової ситуації, що склалась у зв'язку з воєнним станом в Україні. На думку дослідників, зазначений підхід свідчить про гнучкість судової практики і її здатність підлаштовуватися під надзвичайні обставини. Так, Н.Ю. Бутко зазначає, що в умовах повномасштабної війни саме судові рішення про встановлення юридичних фактів набули статусу ключового елемента відновлення порушених майнових прав, оскільки вони замінюють офіційні документи, які неможливо отримати внаслідок воєнного стану³⁴.

Крім того, варто зауважити, що відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна...» № 2923-IX, документальним підтвердженням факту знищення чи пошкодження може бути як акт обстеження, так і рішення суду про встановлення відповідного юридичного факту³⁵, що офіційно закріплює судові рішення

³² Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text>

³³ Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 22.07.2020 у справі 757/40388/17-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90591348>

³⁴ Бутко Н. Ю. Юридичні факти як механізм фіксації зруйнованого майна в умовах воєнного стану. Публічне право. 2023. № 2. С. 70–76.

³⁵ Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

як допустимий доказ в адміністративній процедурі. Таким чином, розгляд справ про встановлення юридичних фактів знищення майна в умовах війни виконує критичну функцію у сфері захисту прав власності, заповнюючи прогалини, зумовлені правовим та адміністративним вакуумом на окупованих і прифронтових територіях.

Справи щодо відшкодування шкоди, завданої майну внаслідок бойових дій, терористичних актів чи інших проявів збройної агресії, набули принципового значення в національній правозастосовній практиці в умовах воєнного стану. Їх розгляд здійснюється на підставі як загальних положень цивільного законодавства, так і спеціального нормативного акту, ухваленого у відповідь на повномасштабну збройну агресію РФ. Зокрема, згідно зі статтями 1173 та 1174 Цивільного кодексу України, шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб, підлягає відшкодуванню за рахунок держави або відповідного органу незалежно від вини³⁶. Такі норми надають універсальну основу для позовів про компенсацію шкоди, завданої внаслідок дій, що не підлягають індивідуальному контролю з боку потерпілого, зокрема від воєнних операцій. Водночас у 2023 році було прийнято спеціальний Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна...» від 23.02.2023 № 2923-IX, який встановив єдину процедуру надання компенсації постраждалим громадянам за зруйноване або пошкоджене житло внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією РФ³⁷.

³⁶ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

³⁷ Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

Отже, цей нормативно-правовий акт запровадив адміністративну процедуру відшкодування на основі рішень спеціальних комісій, утворених при органах місцевого самоврядування. В межах цієї процедури громадяни подають заяву через застосунок «Дія» або ЦНАП, проводиться обстеження об'єкта, за наявності достатніх доказів знищення чи пошкодження житла комісія ухвалює рішення про надання компенсації у вигляді житлового сертифіката або грошової допомоги. Водночас, судова система не усунута з цього процесу, а виконує гарантійну та контрольну функцію. Зокрема, особи мають право оскаржити відмову у наданні компенсації, вимагати встановлення факту знищення майна, якщо немає акту обстеження, звернутися до суду з позовом до держави у разі бездіяльності органів публічної влади.

Прикладом такої практики є рішення у справі № 640/28111/20, в якому Окружний адміністративний суд м. Києва задовольнив позов особи до Кабінету Міністрів України щодо бездіяльності у створенні механізму компенсації та зобов'язав орган виконавчої влади вжити відповідних заходів³⁸. У науковій літературі зазначається, що така комбінація адміністративного та судового механізмів спрямована на забезпечення ефективності захисту прав постраждалих, при цьому суди відіграють ключову роль у відновленні справедливості там, де адміністративні шляхи не працюють. Так, за словами А. Костюченко, суди створюють нову парадигму захисту майнових прав в умовах масового ураження приватної власності, яка виглядає так: правосуддя є інструментом післявоєнної компенсації³⁹.

Звернення до адміністративної юстиції в справах щодо неправомірної відмови у наданні компенсації або визнання протиправними рішень комісій з розгляду питань компенсації за зруйноване

³⁸ Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 18.08.2021 року у справі № 640/28111/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99325999>

³⁹ Костюченко А. Суд як суб'єкт компенсаційної політики держави в умовах війни. Право і суспільство. 2023. № 3. С. 41–47.

чи пошкоджене майно набули особливої ваги в сучасних умовах. Ці категорії справ, які розглядаються судами адміністративної юрисдикції, ілюструють трансформацію функціонального поля адміністративного судочинства від класичного вирішення спорів з суб'єктами владних повноважень до активного захисту соціально вразливих верств населення у надзвичайних обставинах. Згідно з ч. 1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України, завдання адміністративного судочинства полягає у захисті прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин⁴⁰. Саме тому особи, які постраждали від воєнних дій та отримали відмову у наданні компенсації або визнали дії чи бездіяльність відповідних комісій незаконними, мають право звернутися до адміністративного суду з вимогою про захист свого порушеного права.

Типовими позовними вимогами в таких справах є визнання протиправною відмови у наданні компенсації; зобов'язання суб'єкта владних повноважень повторно розглянути заяву; оскарження бездіяльності органу влади щодо створення або функціонування місцевих комісій; визнання незаконності рішень про відмову у включенні об'єкта до Реєстру пошкодженого майна.

Практика адміністративних судів демонструє поступове закріплення прецедентної логіки, орієнтованої на захист основоположного права на житло, соціальне забезпечення, справедливе ставлення з боку органів влади. Так, у справі № 400/3394/24 Миколаївський окружний адміністративний суд визнав протиправним рішення місцевої комісії про відмову у компенсації, вказавши на відсутність мотивованого обґрунтування та порушення принципу належного адміністративного процесу⁴¹.

На думку В. Якубенка, судове адміністрування в умовах воєнного стану набуває нової якості, оскільки воно стає інструментом

⁴⁰ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

⁴¹ Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 13.08.2024 у справі № 400/3394/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120979305>

встановлення справедливості у публічно-правовій сфері, а не лише контролю за формальним дотриманням процедур⁴². Такий підхід цілком відповідає положенням статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує кожному ефективний засіб правового захисту у випадку порушення прав, навіть за умов надзвичайного стану. Таким чином, розширення практики звернень до адміністративної юстиції в справах, пов'язаних із компенсацією за знищене чи пошкоджене майно, свідчить про зростання довіри до судової системи та її здатність адаптуватися до гуманітарних викликів, забезпечуючи реальний захист прав осіб у ситуаціях крайньої соціальної уразливості.

Науковці підкреслюють, що вказані категорії справ формують новий пласт так званого «воєнного правосуддя», який має відповідати принципам оперативності, чутливості до ситуації і максимального доступу до правового захисту. Так, Л. Петрова наголошує, що судова практика в період воєнного стану має бути не лише формальною, а й соціально орієнтованою, здатною компенсувати обмеження, зумовлені надзвичайними умовами⁴³.

Таким чином, у відповідь на системну загрозу майновим правам особи, що виникла внаслідок агресії, національна судова система продемонструвала гнучкість, інституційну стійкість і здатність до гуманістично орієнтованого правозастосування, що відповідає як внутрішньому законодавству, так і міжнародним стандартам захисту прав людини.

Також, надзвичайної актуальності у період воєнного стану набувають питання забезпечення доступу до державних гарантій для осіб, які вимушено залишили місце свого постійного проживання, набуває надзвичайної ваги. Згідно із Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня

⁴² Якубенко В. Гуманізація адміністративного судочинства в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Держава і право*. 2023. № 2. С. 91–95.

⁴³ Петрова Л.В. Судовий захист майнових прав внутрішньо переміщених осіб: нові виклики у період воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 118–123.

2014 року № 1706-VII⁴⁴, статус внутрішньо переміщеної особи є ключовою передумовою для реалізації таких соціальних прав, як отримання щомісячної грошової допомоги, тимчасового житла, доступу до медичних і адміністративних послуг, а також реалізації трудових, освітніх та інших базових прав. У зв'язку з цим судовий контроль за присвоєнням статусу ВПО набуває функціонального значення як елемент забезпечення належного правозастосування з боку органів державної влади та місцевого самоврядування. Особливу роль відіграє юрисдикція адміністративних судів в справах, пов'язаних із оскарженням відмов у наданні статусу або бездіяльності уповноважених органів.

Так, у рішенні Миколаївського окружного адміністративного суду від 23 січня 2024 р. № 400/8007/23⁴⁵ було встановлено протиправність бездіяльності органу соціального захисту щодо призначення допомоги ВПО, що стало підставою для зобов'язання вчинити відповідні дії на користь позивача. Судом було наголошено, що невиконання органом владних повноважень у визначені строки порушує право особи на соціальне забезпечення та доступ до допомоги в умовах надзвичайної ситуації.

У рішенні Одеського окружного адміністративного суду від 27 травня 2025 року у справі № 420/7556/25⁴⁶ проаналізовано ситуацію, в якій статус ВПО було анульовано через встановлення факту подання недостовірних відомостей. Це рішення свідчить про сформовану практику дотримання принципу правової визначеності та недопущення зловживання пільговими механізмами у сфері соціального захисту. Крім того, Верховний Суд у своєму узагальненні акцентував на необхідності забезпечення доступу особи

⁴⁴ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

⁴⁵ Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 23 січня 2024 р. № 400/8007/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116516171>

⁴⁶ Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 27 травня 2025 року у справі № 420/7556/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127660725>

до судового захисту за місцем її фактичного перебування, визнаючи мобільність юрисдикції як інструмент адаптації правосуддя до реалій внутрішнього переміщення⁴⁷.

Таким чином, судовий контроль у сфері присвоєння статусу ВПО виконує не лише захисну, а й компенсаторну функцію, дозволяючи особам реалізовувати базові соціальні права навіть у ситуаціях, коли адміністративні механізми не здатні оперативно реагувати на виклики часу. Судами активно застосовуються положення статті 267 Кодексу адміністративного судочинства України щодо визнання протиправної бездіяльності органу державної влади, що свідчить про орієнтування судів на систему гнучкого доказування, відповідно до якої допускається використання свідчень, довідок від благодійних організацій, витягів із листування з державними установами з огляду на складність збору формальних доказів у зоні бойових дій або на окупованих територіях.

Також, ми не можемо оминати і роль Верховного Суду, який, як найвищий судовий орган у системі судоустрою, виконує критично важливу функцію уніфікатора судової практики, зокрема у сфері захисту прав людини в умовах воєнного стану. Його діяльність спрямована на забезпечення єдності та послідовності правозастосування, що особливо важливо в умовах правової невизначеності та соціального напруження, спричиненого збройною агресією.

Своїми правовими позиціями Верховний Суд формує національну парадигму так званого «кризового правосуддя», яка відповідає викликам сьогодення та відображає принципово новий етап розвитку правозастосування в умовах війни. Ця парадигма заснована на поєднанні таких базових цінностей, як справедливість, належна правова процедура, захист гідності особи та забезпечення

⁴⁷ Огляд судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають із правозастосування у сфері захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб та практики щодо застосування положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) від 3 травня 1996 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_VS.pdf?utm_source

ефективного доступу до правосуддя, навіть в умовах, коли звична інфраструктура правової держави зазнає системних руйнувань.

Зазначена модель передбачає, що суд не обмежується суто формальним застосуванням норм закону, а активно враховує надзвичайний характер ситуацій, в яких опинилися громадяни внаслідок збройної агресії, окупації територій, втрати майна, документів чи джерел існування. Як зазначає І.В. Сушко, така судова практика є виявом доктрини «підвищеної чутливості до соціального контексту», що вимагає від суду не лише правової, а й моральної відповідальності за відновлення довіри до держави⁴⁸. Справедливість у цьому контексті розглядається як не просто рівне застосування норм, а як забезпечення реального доступу до захисту, з урахуванням життєвих обставин особи, її статусу внутрішньо переміщеної, особи, яка втратила житло, або військовослужбовця. Належна правова процедура тут охоплює дотримання гарантій на всіх етапах розгляду, а саме від права бути вислуханим до обґрунтованого і мотивованого рішення, навіть у справах, де обсяг доказів є обмеженим унаслідок форс-мажорних обставин.

Захист гідності особи реалізується через відмову суду від формалізму, коли особа не має змоги надати довідки або акти знищеного житла, натомість допускаються альтернативні форми доказування, зокрема фотофіксація, свідчення сусідів, документи з публічних реєстрів.

Ефективний доступ до правосуддя, у свою чергу, проявляється у спрощенні процедур, використанні електронного судочинства, дистанційних засідань, прийнятті процесуальних рішень із урахуванням гуманітарного контексту справи. Ця нова правозастосовча парадигма, за слушним висловом О.М. Яновської, є формою адаптивного правосуддя, яке постає як відповідь судової системи на виклики, спричинені умовами надзвичайного або воєнного стану.

⁴⁸ Сушко І.В. Верховенство права і правосуддя в умовах воєнного стану: судова практика Верховного Суду. *Вісник Верховного Суду*. 2023. № 4. С. 55–60.

На відміну від класичного правосуддя, зосередженого переважно на формальному застосуванні норм закону, адаптивне правосуддя має глибшу соціально-етичну орієнтацію та передбачає врахування не лише букви, а й духу закону, а також реального соціального становища сторін у процесі.

Як підкреслює О.М. Яновська, таке правосуддя має реалізувати право не як формальну конструкцію, а як соціальну цінність, орієнтовану на людину, її гідність, безпеку, правову визначеність та захищеність навіть у кризових ситуаціях. У цьому контексті суд виступає не лише гарантом закону, а й активним агентом справедливості, здатним адаптувати процесуальні та матеріальні механізми до реалій війни, зруйнованої інфраструктури, обмеженого доступу до документів, електронних сервісів або представництва. Отже, на її думку, адаптивне правосуддя передбачає гнучке застосування процесуального інструментарію, зокрема щодо строків, доказів, способів повідомлення; визнання життєвих обставин як юридично значимих факторів; перевагу змісту над формою, що особливо актуально в справах внутрішньо переміщених осіб, потерпілих від бойових дій, ветеранів; розширене тлумачення принципу доступу до правосуддя, включаючи електронні сервіси, дистанційні засідання, мінімізацію бюрократичних бар'єрів. Цей підхід, що вже формується в українській судовій практиці під час розгляду справ, пов'язаних з компенсацією шкоди, соціальним забезпеченням військовослужбовців, реєстрацією ВПО, підтверджує поступовий перехід до парадигми людського центру в правосудді, яка є основою демократичного правового порядку навіть у стані кризи.⁴⁹

У Рішенні Верховного Суду від 11.04.2025 № Пз/990/14/24 (№ 280/8933/24) щодо нарахування та виплати компенсації втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків виплати грошового забезпечення суд захистив право військовослужбовця на своєчасне

⁴⁹ Яновська О.М. Адаптивне правосуддя в умовах воєнного часу: виклики для судової системи України. *Юридична наука*. 2023. № 2. С. 10–16.

отримання грошового забезпечення, визнавши протиправною бездіяльність військової частини. У рішенні наголошено, що особливий статус військовослужбовців у період воєнного стану не позбавляє їх прав на належне матеріальне та соціальне забезпечення, а держава повинна забезпечувати ефективні механізми відновлення порушених прав навіть в умовах кризового управління⁵⁰.

У науковій літературі такі рішення розглядаються як формування нової доктрини судового захисту в період надзвичайного стану, в якій Верховний Суд реалізує активну інтерпретаційну функцію. Зокрема, І. Сушко підкреслює, що саме Верховний Суд сьогодні «встановлює орієнтири допустимості обмеження прав, одночасно визначаючи, що обмеження не може нівелювати саму сутність правосуддя»⁵¹. Таким чином, ми бачимо, що Верховний Суд виступає не лише правозастосовчим органом, а й нормотворчим авторитетом у сфері захисту прав людини під час війни, що підкріплює верховенство права в період надзвичайної правової реальності.

Також, вважаємо за доцільне звернути увагу і на цифровізацію судових процесів, що в умовах воєнного стану стала не просто інновацією, а необхідною умовою збереження доступу до правосуддя для мільйонів громадян, переміщених осіб, військовослужбовців та інших соціально вразливих категорій. У нових обставинах саме електронні сервіси набули ключового значення як інструменти забезпечення дистанційного, безпечного та оперативного правосуддя.

Зокрема, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, що є центральним елементом цифрової інфраструктури судової влади України, у поєднанні з такими сервісами, як підсистема «Електронний суд», портал державних послуг «Дія», Єдиний

⁵⁰ Рішення Верховного Суду від 11.04.2025 № Пз/990/14/24 (№ 280/8933/24) — щодо нарахування та виплати компенсації втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків виплати грошового забезпечення. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/2025_04_15_280_8933_24_11_04_2025?utm_source

⁵¹ Сушко І.В. Верховенство права і правосуддя в умовах воєнного стану: судова практика Верховного Суду. *Вісник Верховного Суду*. 2023. № 4. С. 55–60.

державний реєстр речових прав на нерухоме майно, а також Державний реєстр пошкодженого та знищеного майна, стали фундаментом для забезпечення доступу до правосуддя на відстані в умовах обмеженого фізичного доступу до судових установ, зруйнованої інфраструктури та масового переміщення населення.

Ці цифрові платформи виконують ключові функції, що забезпечують ефективне функціонування судової системи в умовах воєнного стану, а саме забезпечують подання процесуальних документів в електронній формі через підсистему «Електронний суд» без фізичної присутності учасника процесу в суді, що дозволяє оперативно ініціювати провадження навіть із тимчасово окупованих чи віддалених територій; інформування сторін про хід справи та судові рішення через електронну пошту та особистий кабінет у системі Електронний суд, що дозволяє забезпечити належне повідомлення про судові засідання та дотримання принципу змагальності. Участь же у судових засіданнях у режимі відеоконференції, передбачена статтями 197 ЦПК України, 195 КАС України та іншими процесуальними нормами, стала поширеною практикою, яка гарантує право бути почутим і рівність доступу до правосуддя навіть у складних обставинах⁵².

Отримання судових рішень дистанційно, без необхідності прибуття до суду, через особистий кабінет у Електронному суді або засоби електронної комунікації також є важливим фактором економії часу і ресурсів в умовах надзвичайної ситуації. Розгортання Електронного суду відбувається відповідно до положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де у ст. 18-1 закріплено, що Електронний суд є офіційною системою обміну процесуальними документами між судами, учасниками процесу та іншими органами⁵³. На думку науковців, зокрема О.П. Орлюк, така цифрова

⁵² Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

⁵³ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

інфраструктура сприяє не лише підтриманню працездатності правосуддя під час війни, але й формує нову якість прозорого, оперативного, доступного, незалежно від географічного положення чи особистих обставин учасників справи, судового сервісу⁵⁴.

Таким чином, цифрові сервіси правосуддя стали необхідним інструментом для забезпечення конституційного права на доступ до суду (ст. 55 Конституції України) в умовах збройного конфлікту, що відповідає сучасним викликам правової держави в період трансформації. Така трансформація закріплена на нормативному рівні, зокрема в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», який у редакції 2021 року визнає можливість використання Електронного суду як альтернативи традиційній судовій формі, а також у ст. 197 Цивільного процесуального кодексу України, яка дозволяє проведення судового засідання в режимі відеоконференції без фізичної присутності учасників .

У науковій літературі така модель отримала назву «гібридне правосуддя», що означає поєднання фізичних та цифрових форм участі у судовому процесі, з одночасним збереженням ключових принципів змагальності, відкритості, рівності сторін та прозорості. За словами О.П. Орлюк, цифрове правосуддя в умовах війни трансформується в інструмент підтримання стабільності правової системи, який дозволяє зменшити процесуальні ризики, пов'язані з безпекою учасників процесу та фізичним доступом до суду.

Практика свідчить, що в умовах масових переміщень населення та зруйнованої інфраструктури саме електронний формат розгляду справ забезпечив реальну можливість громадянам звернутися до суду з адміністративними, цивільними, а в окремих випадках і позовами в кримінальних провадженнях. Так, у справах щодо визнання юридичних фактів знищення житла або отримання статусу ВПО, суди активно приймають докази, подані через електронні

⁵⁴ Орлюк О.П. Цифровізація судочинства в умовах воєнного стану: виклики, ризики, перспективи. *Право України*. 2023. № 2. С. 40–45.

платформи, визнають допустимими фотоматеріали, повідомлення з реєстрів, скріншоти з мобільних застосунків.

Таким чином, в умовах воєнного стану в Україні відбулася структурна трансформація судочинства, яка вивела на передній план інтегровану модель правосуддя. Ця модель поєднує в собі технологічну ефективність цифрових сервісів і традиційну правову процедуру, зберігаючи при цьому фундаментальні процесуальні гарантії, зокрема право на доступ до суду, право бути почутим, право на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом тощо. Така гібридна модель правосуддя є не просто тимчасовим рішенням, зумовленим надзвичайними умовами війни, а ознакою глибшого системного зсуву в бік адаптивності, технологічної відкритості та людиноцентричності судової системи. Так, вона охоплює використання електронних інструментів для подання документів і комунікації між учасниками справи; проведення дистанційних судових засідань із дотриманням усіх принципів публічності та змагальності; збереження інституційних механізмів контролю за дотриманням належної процедури незалежно від формату.

На думку О.М. Яновської, така трансформація є виявом адаптивного правосуддя, що полягає у гнучкому реагуванні на кризові виклики з одночасним збереженням правової сталості та довіри до судової системи як інструмента соціальної стабільності⁵⁵. Цей баланс між технологізацією та гуманістичним змістом правосуддя дозволяє українським судам зберігати спроможність ефективно виконувати свої функції навіть в умовах небезпеки, втрати територій, переміщення мільйонів громадян, перебоїв у роботі органів публічної влади.

Отже, трансформація судової системи в умовах воєнного стану демонструє стійкість правової держави та її здатність адаптуватися до надзвичайних обставин без втрати легітимності, справедливості та верховенства права.

⁵⁵ Яновська О.М. Адаптивне правосуддя в умовах воєнного часу: виклики для судової системи України. *Юридична наука*. 2023. № 2. С. 10–16.

Окрему увагу слід приділити судовому захисту прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців і мобілізованих. Сучасна судова практика в Україні свідчить про суттєве зростання кількості справ, пов'язаних із забезпеченням та реалізацією прав військовослужбовців, особливо в умовах дії воєнного стану. Ці справи охоплюють широкий спектр питань від відмов у наданні відпусток і компенсацій до спорів щодо соціальних виплат, пенсійного забезпечення та трудових відносин після демобілізації.

Так, Черкаський окружний адміністративний суд у справі № 580/11494/21 визнав протиправною відмову в наданні грошової компенсації за невикористану додаткову відпустку та зобов'язав відповідні органи здійснити виплату згідно з вимогами законодавства⁵⁶. Подібне рішення було ухвалене Одеським окружним адміністративним судом у червні 2025 року щодо поновлення соціальних виплат і перегляду періоду нарахування коштів за службу⁵⁷. У лютому 2025 року Одеський окружний адміністративний суд постановив надати одноразову грошову допомогу при звільненні, включаючи індексацію, що підтверджує актуальність юрисдикційного механізму захисту прав військових⁵⁸. Ці приклади справ наочно демонструють значущу роль адміністративного судочинства у забезпеченні дотримання прав військовослужбовців під час воєнного стану.

Залучення судів до вирішення спорів, пов'язаних із соціальним забезпеченням, наданням компенсацій, відновленням виплат та врегулюванням трудових відносин після демобілізації, є свідченням активної реалізації функції судового контролю над діями органів державної влади. Рішення, ухвалені адміністративними судами, формують не лише правову практику, а й стандарти

⁵⁶ Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 15 січня 2025 року справа № 580/11494/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124468768>

⁵⁷ Рішення Одеського окружного адміністративного суду. Від 27 червня 2025 року у справі № 420/14929/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128471337>

⁵⁸ Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 03 лютого 2025 року у справі № 420/31023/24. URL <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124914366>

правозастосування в умовах кризи. Така практика посилює юридичні гарантії для військовослужбовців, підвищує правову визначеність та служить джерелом стабільності в системі публічного управління. Таким чином, адміністративне судочинство виконує ключову роль у підтриманні принципів верховенства права, захисті прав людини та зміцненні суспільної довіри до судової влади в особливо чутливий для держави період воєнного конфлікту.

Отже, можемо зробити абсолютно логічний висновок, що судовий захист прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні демонструє комплексну трансформацію, яка відображає адаптацію правової системи до викликів збройного конфлікту. Однією з ключових тенденцій є поступова цифровізація правосуддя, що дозволяє забезпечити оперативний доступ громадян до судових послуг, подання позовів, отримання рішень та відстеження процесуальних дій навіть у критичних умовах. Застосування електронного суду, відеозасідань та цифрового документообігу дозволяє мінімізувати часові та логістичні бар'єри для громадян, які перебувають у зоні бойових дій або евакуйовані.

Іншою важливою характеристикою є зростаюча міжнародна інтегрованість, оскільки українські суди дедалі частіше орієнтуються на практику Європейського суду з прав людини, особливо у справах, що стосуються порушень гуманітарного права, права на життя, свободи та соціального захисту, що сприяє формуванню більш гуманістично орієнтованої юриспруденції, яка відповідає базовим стандартам ООН та Ради Європи.

Не менш значущим напрямом є соціальна орієнтованість судової практики, що проявляється в перевазі рішень на користь уразливих категорій населення, зокрема військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю, родин загиблих тощо. Суди активно втручаються у ситуації, коли органи влади не виконують свої соціальні зобов'язання, ухвалюючи рішення про поновлення виплат, перерахунок пільг, визнання протиправності бездіяльності тощо.

Таким чином, судова система України поступово перетворюється на інструмент стійкості, правозахисту та гуманітарної відповідальності, що має ключове значення для довіри громадян до держави та міжнародного авторитету країни у сфері прав людини.

Висновок

Результати проведеного дослідження дозволяють дійти висновку, що судовий захист прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні зазнає суттєвих трансформацій, які зумовлені потребою адаптації судової системи до умов збройного конфлікту та масового обмеження базових правових гарантій. У центрі цих змін перебуває необхідність забезпечення балансу між безпековими потребами держави та непорушністю фундаментальних прав особи, що вимагає від судової влади активної, гнучкої та соціально орієнтованої моделі функціонування.

Судова система України в умовах воєнного стану виявила здатність до інституційної мобілізації, правової стійкості та гуманістичного переосмислення класичних процесуальних підходів. Однією з ключових тенденцій стало впровадження доктрини так званого «суду як інституційного щита», тобто механізму захисту особи від надмірного державного втручання, що реалізується через посилений контроль за обґрунтованістю та пропорційністю обмежень прав і свобод.

Наше дослідження доводить, що особливого значення набуває практика захисту прав внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, громадян, які втратили майно внаслідок збройної агресії. У цьому контексті судова влада виступає не лише реалізатором норм матеріального та процесуального права, а й джерелом соціальної справедливості, здатної компенсувати правовий вакуум, що виникає на окупованих або зруйнованих територіях. Судова фіксація юридичних фактів знищення майна, визнання бездіяльності

органів влади, захист права на соціальне забезпечення та компенсацію свідчить про глибоку еволюцію функцій судочинства в кризових умовах.

Цифровізація правосуддя, зокрема використання Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (Електронного суду), відеоконференцій, електронних сервісів «Дія» продемонструвала свою ефективність у забезпеченні безперервного доступу до правосуддя навіть у ситуаціях територіальної ізоляції та обмеженого фізичного доступу до суду. Такий формат створює умови для формування гібридної моделі судочинства, в якій поєднуються принципи оперативності, технологічності та дотримання процесуальних гарантій.

Узагальнення судової практики Верховного Суду та адміністративних судів свідчить про послідовну імплементацію міжнародних стандартів, насамперед положень статті 13 та статті 15 Європейської конвенції з прав людини, принципу “strict necessity” та доктрини вразливих груп. Українські суди дедалі частіше орієнтуються на прецеденти ЄСПЛ, формуючи внутрішню практику, засновану на гуманістичному підході до оцінки обмежень прав.

У результаті дослідження можна стверджувати, що в Україні формується нова парадигма правосуддя в умовах надзвичайного стану, орієнтоване на людину, яка передбачає не лише формальне дотримання норм, а й пріоритет змісту над формою, справедливості над процедурним буквалізмом, забезпечення реального доступу до правового захисту над декларативністю прав.

Отже, судовий захист прав і свобод людини в умовах воєнного стану є не просто механізмом правозастосування, а гарантією збереження демократичного ладу, верховенства права та правової ідентичності держави, а подальше вдосконалення судової практики має спиратися на принципи адаптивності, соціальної чутливості, процесуальної гнучкості та міжнародної інтегрованості.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. Київ, 2011. 303 с. URL: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/bihun-2011-philosophy-of-justice-1-ed->
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
8. Репецький В.М. Воєнний стан в Україні: правовий режим і виклики часу. *Вісник НАПРН України*. 2022. № 4. С. 70–78.
9. Копиленко І.В. Надзвичайні правові режими: проблеми правового регулювання. *Право України*. 2022. № 1. С. 87–94.
10. Кришун О.П. Судовий захист прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану. *Право України*. 2023. № 5. С. 110–117.
11. Mowbray A. *Cases and Materials on the European Convention on Human Rights*. Oxford : Oxford University Press, 2012. 848 p.

URL: https://books.google.com.ua/books?id=QaJH0_cFLbUC&lpq=PP1&hl=ru&pg=PR7#v=onepage&q&f=false

12. Усенко І.Б. Судова система України у період воєнного стану: виклики та шляхи адаптації. *Юридична наука*. 2023. № 2. С. 84–89.

13. Постанова Верховного Суду від 25.04.2025 року у справі № 160/19279/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126885165>

14. Kudła v. Poland, Application no. 30210/96, Judgment of 26 October 2000. HUDOC database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>

15. United Nations. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

16. International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by UN General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

17. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14. Rome, 4.XI.1950. URL: <https://www.echr.coe.int>

18. Lawless v. Ireland, Judgment of 1 July 1961, Series A no. 3. HUDOC. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES012514>

19. A. and Others v. the United Kingdom, Judgment of 19 February 2009, Application no. 3455/05. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22002-1647%22>

20. Кришун О.П. Судовий захист прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану. *Право України*. 2023. № 5. С. 110–117.

21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами : Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text>

22. Brannigan and McBride v. the United Kingdom URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57819%22>

23. Дуткевич Т. Механізм відступу від зобов'язань держави в умовах надзвичайного або воєнного стану: європейський стандарт. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2. С. 91–96.

24. Бикова І.О. Обмеження прав людини у зв'язку із введенням воєнного стану: правові межі та гарантії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 86–89.

25. Литвиненко А.В. Пропорційність як принцип конституційного правосуддя: теорія і практика. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 3. С. 110–118.

26. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

27. Рішення Подільського районного суду міста Києва від 21.05.2024 у справі 758/14126/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122125791>

28. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text>

29. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 22.07.2020 у справі 757/40388/17-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90591348>

30. Бутко Н.Ю. Юридичні факти як механізм фіксації зруйнованого майна в умовах воєнного стану. *Публічне право*. 2023. № 2. С. 70–76.

31. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

32. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

33. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 18.08.2021 року у справі № 640/28111/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99325999>

34. Костюченко А. Суд як суб'єкт компенсаційної політики держави в умовах війни. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 41–47.

35. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

36. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 13.08.2024 у справі № 400/3394/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120979305>

37. Якубенко В. Гуманізація адміністративного судочинства в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Держава і право*. 2023. № 2. С. 91–95.

38. Петрова Л.В. Судовий захист майнових прав внутрішньо переміщених осіб: нові виклики у період воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 118–123.

39. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

40. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 23 січня 2024 р. № 400/8007/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116516171>

41. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 27 травня 2025 року у справі № 420/7556/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127660725>

42. Огляд судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають із правовідносин у сфері захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб та практики щодо застосування положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) від 3 травня 1996 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_VS.pdf?utm_source

43. Сушко І.В. Верховенство права і правосуддя в умовах воєнного стану: судова практика Верховного Суду. *Вісник Верховного Суду*. 2023. № 4 С. 55–60.

44. Яновська О.М. Адаптивне правосуддя в умовах воєнного часу: виклики для судової системи України. *Юридична наука*. 2023. № 2. С. 10–16.

45. Рішення Верховного Суду від 11.04.2025 по справі № 280/8933/24. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/2025_04_15_280_8933_24_11_04_2025?utm_source

46. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

47. Орлюк О.П. Цифровізація судочинства в умовах воєнного стану: виклики, ризики, перспективи. *Право України*. 2023. № 2. С. 40–45.

48. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 15 січня 2025 року справа № 580/11494/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124468768>

49. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 27 червня 2025 року у справі № 420/14929/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128471337>

50. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 03 лютого 2025 року у справі № 420/31023/24. URL: <https://reyestr.court>.

Анотація

Наше наукове дослідження присвячене комплексному аналізу сучасного стану, ключових проблем і перспектив розвитку інституту судового захисту прав і свобод людини в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Так, нами був проведений ретельний аналіз трансформації функціональної ролі судової влади в умовах системної кризи, що спричинена збройною агресією, а також її здатності ефективно реагувати на виклики, які пов'язані з обмеженням прав, руйнуванням інституційної спроможності органів публічної влади, переміщенням населення, втратою житла та соціальної стабільності тощо.

Крім того, ми приділили особливу увагу ролі суду як активного гаранта збереження конституційного ладу, стримувального механізму щодо можливих зловживань з боку органів влади, а також ключового елементу у системі забезпечення верховенства права в умовах надзвичайної ситуації. У дослідженні розкрито концепцію адаптивного правосуддя як нової форми реагування правової системи на виклики війни, що поєднує принципи законності, пропорційності, доступності та гуманістичної орієнтації судових процедур.

Нами проведено поглиблений аналіз чинної нормативно-правової бази, судової практики Верховного Суду, судів адміністративної та цивільної юрисдикції, а також практики Європейського суду з прав людини, що стосується допустимих меж обмеження прав людини в умовах збройного конфлікту. Окрема увага присвячена дослідженню судових спорів щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, постраждалих цивільних осіб, а також процедури фіксації та компенсації за знищене або пошкоджене майно як інструменту відновлення майнових прав. Також нами обґрунтовано, що гуманізація судочинства, цифровізація судових процедур, а також посилення орієнтації на міжнародні стандарти прав людини формують підґрунтя для становлення нової правозастосовної парадигми «правосуддя, орієнтованого на людину» (human-centered justice), у межах якої суд виступає не лише в ролі нейтрального арбітра, а й як активний захисник прав і свобод кожної особи, зокрема особливо вразливих категорій населення, в умовах масштабної соціально-правової дестабілізації.

Таким чином, результати дослідження дають змогу зробити науково обґрунтовані висновки щодо підвищення ефективності судового захисту прав людини в умовах воєнного стану, забезпечення єдності правозастосовчої практики та посилення ролі суду як інституційного гаранта соціальної справедливості й правової визначеності в період національної кризи.

Наукове видання

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОТРИМАННЯ
ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА
В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ**

Колективна монографія

Верстка *Н. Ковальчук*

Обкладинка *А. Юдашкіна*

Технічне редагування *О. Гринюк*

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 07.10.2025 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Warnock. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 48,83. Наклад 300.
Замовлення № 085м-1125.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.